

Pedagoški smisao heurističkog dijaloga

Muhamed Omerović, Mirsada Zukorlić

SAŽETAK: Savremena škola zahtjeva primjenu savremenih didaktičkih sistema u nastavnom radu. Obrazovanje u kojem se prenose gotova znanja, uz njegov monološki karakter predstavlja obilježje nedovoljno djelotvorne reproduktivne nastave. Brze promjene determinišu pojačanje stvaralačkog aspekta obrazovanja. Kroz odnose sa drugima pojedinac se može formirati i samorealizovati. Očigledan je i cilj dijaloga kao oblika duhovne komunikacije stvaranje ličnosti kroz međukulturno interaktivno obogaćivanje, za razliku od monologa kao jednosmjernog procesa prenošenja znanja u gotovom obliku. Dijalog je komunikativni proces u kojem se ostvaruje razmjena smislaonih stavova među pojednicima. U heurističkoj nastavi prioritet se daje ličnosti učenika. Smisao heurističkog obrazovanja u značajnoj mjeri ima dijalošku metodičku osnovu-generisanje učeničkog znanja, uporedo sa unutrašnjim iskustvom. Heuristička nastava, oslanja se na vodeće principe razvijajuće nastave, kvalitativno se razlikuje od reproduktivne nastave; razvojem, ne samo učenika, već i putanje njegovog obrazovanja, uključujući i razvoj sadržaja. Sposobnost učenika da vodi heuristički dijalog vezana je za njegovo umijeće da odvaja znanje od neznanja, da definiše ciljeve svog učenja, da bira neophodna obrazovna sredstva i obavlja heurističku refleksiju. Stvaralačka samorealizacija učenika, mogućnost stvaranja individualne obrazovne putanje pri formiranju vlastitog sadržaja obrazovanja u dijalogu sa zadatim spolja sadržajem, doprinosi razvoju novog tipa učenika-učenika koji "dijalogizuje". Učenik koji dijalogizuje jeste učenik aktivan, onaj koji upoređuje a u upoređivanju, kao što je poznato, rađa novo znanje, nove emocije, razvijaju se stvaralački potencijali. Heuristička nastava razlikuje se od tradicionalne promjenom odnosa između znanja i neznanja. Cilj tradicionalne nastave je prevođenje neznanja u znanje; nastavnik "daje znanje", a učenici ga "primaju". U heurističkoj nastavi nastavnik zajedno sa učenicima povećava količinu neznanja. Neznanje ovdje ne predstavlja prazninu, već problematiku refleksivno zabilježenu u toku nastave, odnosno znanje o neznanju. Ovo neznanje shvata se kao najvažniji element sadržaja obrazovanja, a ne kao njegovo odsustvo. U radu se dalje raspravlja o bitnim obilježjima heurističke nastave, heurističkim zadacima, nestandardnim odgovorima i heurističkoj refleksiji.

Ključne riječi: *heuristička nastava, heuristički dijaog, heuristička refleksija*

Pedagogical Purpose of the Heuristic Dialogue

ABSTRACT: Contemporary school requires the application of contemporary didactic systems in teaching. Education in which ready-to-use knowledge is transferred, with its monologue character, is a feature of insufficiently efficient reproductive teaching. Swift changes determine the strengthening of the creative aspect of education. It is through the relations with others than individual can be formed and self-realised. Also apparent is an objective of the dialogue as a form of spiritual communication-creation of personality through intercultural interactive building, unlike the monologue as a one-way process of knowledge transfer in its ready-to-use form. The dialogue is a communicative process in which there is exchange of sensible positions taken by individuals. In heuristic classes, the priority is given to the student's personality. The purpose of heuristic education has, to a significant degree, a dialogue-methodological basis – generating students' knowledge, simultaneously with the internal experience. Heuristic classes rely on the guiding principles of developing teaching, in terms of quality it differs from reproductive classes; not only in the sense of the student's development, but also the trajectory of the student's education, including the development of contents. The student's ability to have a heuristic dialogue is linked to the student's skill to distinguish between knowledge and non-knowledge, to define the objective of his/her learning process, to select the necessary education tools and conduct heuristic reflection. The creative self-realisation of the student, the possibility of creating own individual education trajectory in forming own contents of education in dialogue with contents assign from the outside, contributes to the development of a new type of a student – a student that can do the dialogue. Such a student is an active student, one that compares, and with comparison, as is generally known, comes new knowledge, new emotions, creative potentials are developed. Heuristic classes differ from traditional classes in the change of the relations between knowledge and non-knowledge. The objective of the traditional classes is translation of non-knowledge into knowledge; the teacher "gives knowledge" and the students "take knowledge". In heuristic classes, the teacher increases the amount of non-knowledge together with the students. Non-knowledge here does not represent a void, rather the issues reflectively registered during the classes, i.e. knowledge about non-knowledge. This non-knowledge is understood as the most important element of education contents, and not its absence. The paper further discusses important features of heuristic classes, heuristic tasks, non-standard responses and heuristic reflection.

Keywords: *heuristic classes, heuristic dialogue, heuristic reflection*

UVOD

Tradicionalna reproduktivna nastava se temelji uglavnom na davanju znanja u gotovom obliku. Metoda usmenog izlaganja je većinom dominantno zastu u organizaciji reproduktivne nastave. Ona jeste jedna i od najstarijih nastavnih metoda. Ona je ranije imala svoje veliko opravdanje, jer je nastavnik bio osnovni, a u jednom dugom periodu razvoja nastave i jedini izvor znanja. Tradicionalna reproduktivna nastava koju je u nastavnu praksu uveo J. A. Komenski je bila epohalna inovacija, jer je njome stvorena mogućnost da se u isto vrijeme obrazuje veći broj pojedinaca za razliku ranije organizovane po principu jedan učenik - jedan nastavnik. Međutim, nema te inovacije koja će vječno postojati. Danas u informatičko vrijeme brzih promjena, koja jedna drugu sustižu, tradicionalna organizacija nastave postaje veliko ograničenje u razvijanju individualnih učenikovih potencijala. Nova informaciona tehnologija podstakla je revolucionarne promjene.

U svim sferama ljudske aktivnosti. Smatra se da je čip - ta mala sićušna tvorevina poslije parne mašine druga civilizacijska promjena. Ona u sebi sadrži inteligentne komponente koje omogućuju ponašanje nalik čovjekovom. Svjedoci smo postojanja moćnih platformi inovativnih znanja koja su dostupna svakom učeniku. Učenici su u mogućnosti da koriste ekspertska, svježa, inovativna znanja. Nastavnik više nije najmoćniji i jedini izvor znanja. Predavanja nisu osnovni oblik diseminacije znanja. Predavačka nastava i davanje gotovih znanja, u velikom stepenu, ograničava razvijanje učenčkih ličnih potencijala. Postavlja se pitanje opravdanosti držanja predavanja kada do tih znanja, koja nastavnik saopštava u gotovom obliku, učenici mogu dolaziti neposredno rješavajući razne projektne i heurističke zadatke. Primjena monoloških metoda svakim danom postaje sve manje zastupljena u stvaralačkoj nastavi. Na naučnom skupu održanom u aprilu prošle, 2016. godine, u Beogradu raspravljalo se o informatičko-razvijajućoj nastavi kao novoj nastavnoj paradigmi koja je između ostalog utemeljena na samostalnom heurističkom radu, interaktivnosti, sistemnosti i konstruktivističkom pristupu nastavi i učenju. Ukazano je da je heuristička nastava jedan od stubova nove nastavne koncepcije. Ona se temelji na dijalogizaciji nastavnog procesa. Predavačka nastava postaje pravi anahronizam kojim se ometa samostalna heuristička aktivnost učenika. Heuristička nastava je zajednička produktivna stvaralačka obrazovna aktivnost tokom koje dolazi do efikasne interakcije među faktorima nastavnog procesa (učenik, nastavnik, sredstva, izvori) sa ciljem da se otkriju - steknu znanja i osmisle specifični individualni načini rada svakog pojedinca (konstruisanja sopstvenog smisla, ciljeva i sadržaja) u cilju optimalne realizacije svojih ličnih potencijala. Da bi ljudi mogli komunicirati, moraju postojati određeni simboli kao što su slova, ili drugi znakovi za sporazumjevanje putem pokreta i slično (Vilotijević, 1993).

DIJALOGIZACIJA NASTAVNOG PROCESA

Međuljudski odnos je onaj mikroelement odgojnog zbivanja o kojemu ovisi uspješnost odgojnog djelovanja (Bratanić, 1990). Dijalog je osnovna komponenta djelotvornog heurističkog nastavnog procesa kojim se samostalno stiču znanja a ne dobijaju u gotovom vidu kao što je to slučaj kod tradicionalno-predavačke,

reproduktivne nastave. Dijalogom se vrši generisanje novih znanja uporedo sa sticanjem iskustava pojedinca. Učitelji nejasni sebi i učenicima također se često susreću u našim školama. Oni toliko ne skrivaju koliko potiskuju sebe u razgovoru sa učenicima (Brajša, 1994). Za realizaciju (heurističke) nastave potrebno je da nastavnik uradi svoj nastavni program koji će biti smislen, sa ciljevima i zadacima koje je moguće provjeriti nakon realizacije, uskladjen sa obrazovnim standardima i normativima, da bude produktivne orijentacije, cjelovit, praktično usmjeren i elastičan. Suština smislaone usmjerenosti programa (veoma bit za heurističku nastavu) konkretizuje se preko ciljeva koji mogu biti univerzalni (opšteobrazovni) i predmetno određeni. Univerzalni cilj vaspitanja ogleda se „u ličnim kvalitetima učenika – kognitivnim, kreativnim, organizacion-delatnim, a predmetna određenost u specifičnim znanjima, umenjima i navikama“ (Vilotijević i Vilotijević, 2008, str. 106). Predmetno određeni ciljevi postavljaju se kao konkretizacija univerzalnih (opšteobrazovnih) ciljeva, tako objedinjeni dobijaju pravi smisao.

Sasvim je sigurno da se cilj harmoničnog razvoja ličnosti (opšteobrazovni i predmetni) ne može optimalno ostvariti u tradicionalno reproduktivnoj nastavi u čijem centru se ne nalazi učenik već nastavnik oko koga se sve vrte i u kojoj je aktivan nastavnik koji predaje, a pasivan učenik koji sluša i dobija znanja u gotovom obliku. U heurističkom dijalogu, u centru pažnje je jedinstvena cjelovita ličnost djeteta koja teži ka maksimalnoj realizaciji sopstvenih potencijala (samoaktuelizacija), otvorena za opažanja novog iskustva i sposobna za svesne i odgovorne izbore u različitim životnim situacijama. Upravo, u tome ogleda se pedagoški smisao heurističkog dijaloga.

Dijalogom se omogućuje da na aktivan heuristički način učenik prouči izabranu temu da otkrije znanja uz odgovore na pitanja šta, kako, zašto. Na ovoj etapi heurističke nastave primjenom metoda heurističkog dijaloga definišu se, upoređuju i ocjenjuju ciljevi učenika iz njegove samostalno utvrđene individualne obrazovne putanje.

INDIVIDUALNA OBRAZOVNA PUTANJA

Postavlja se pitanje kako u praksi da izgradimo individualnu obrazovnu putanju učenika ako nemamo dovoljno podataka o njegovom razvoju i sposobnostima. U heurističkoj nastavi nastavnik poučava učenike i vodi ih od početka do kraja sigurnim misaonim putem do potpunog shvatanja obuhvaćenih sadržaja (Osmić i Tomić, 2008). Odnosno, nastavnik organizuje, stvara uslove i pravi skicu sadržaja individualnih aktivnosti učenika, a učenik svoju obrazovnu putanju gradi sam. Zato se ona i naziva insividualna putanja. To, dalje, znači da učenik mora biti osposobljen za samostalni rad. Konačno, naučnici ukazuju da učenik do 12. ili 13. godine treba da bude osposobljen za samostalno učenje. Heurističko učenje se najčešće sastoji iz niza zadataka koje učenici mogu riješiti tek ako otkriju određene principe. Da bi se postavile hipoteze za rješavanje i da bi se njihova valjanost provjeril neophodno je stvaralačko razmišljanje. Teži se da učenik konstruiše svoju obrazovnu putanju, da osmišljava i postavlja ciljeve obrazovanja, da bitno utiče na organizaciju obrazovnog procesa. Individualna obrazovna putanja je važan element heurističke

nastave. Ona je odgovor na pitanje kako poučavati sve a da to bude različito i prilagođeno svakom pojedincu. Nastavnik koji želi da pomogne svakom učeniku da razvija svoju jedinstvenu ličnost nalazi se pred vrlo delikatnim zadatkom – treba, u okviru jedinstvenih opštih ciljeva, da utiče da svaki pojedinac ostvari svoje posebne, lične ciljeve.

Što se tiče heurističke nastave potrebno je izgraditi heurističke kompetencije učenika kako bi mogao sam da postavlja pitanje i tražiti odgovore na njih. Kad je riječ o individualnoj putanji, kako je rečeno, nastavnik treba samo da organizuje da stvori uslove a da individualnu putanju gradi svaki pojedinac za sebe. Poznavanje prednosti i nedostataka, adekvatnosti, primjenjivosti pojedinih oblika, modela, sistema nastave, kao i njihova polivalentna primjena, jedan je od uslova promjene pozicije komunikacije, interakcije i odnosa između učenika i nastavnika, a samim tim i procesa nastave (Musić, 2009). Zato se ona i zove individualna obrazovna putanja (IOP). Upravo kroz individualni rad (ne samo učenje) čovjek može da ispolji i otkrije svoje sposobnosti i razvije nove. Naime, eksperimentalno je utvrđeno da tokom heurističke nastave dolazi do ispoljavanja i razvoja skupa ličnih osobina kao obrazovnih rezultata, među njima su: vrijednosno-smislaoni (poznavanje sebe samog, svojih sposobnosti i mogućnosti; samoopredjeljenje u izboru teme; definisanje smisla i perspektive; konkretizacija individualnih ciljeva i individualnog obrazovnog programa); kognitivni i heuristički (samostalni rad i definisanje ciljeva; planiranje; vještina samorefleksije i samovrednovanja; sposobnost snalaženja u nestandardnim situacijama); informacioni (rad na kompjuteru, rad sa elektronskom poštom, korištenje telekomunikacionih sredstava i Interneta; traganje za neophodnom informacijom; analiza i selektovanje informacije; preoblikovanje, čuvanje i prenos informacije); komunikativni (poznavanje načina komuniciranja sa bližim i daljim okruženjem; timski rad). Kreativnost u nastavi prije svega leži u vrijednosti metodičke ideje, s jedne i u načinu njene realizacije, s druge strane (Slatina, 1998).

HEURISTIČKI ZADATAK

Heuristički zadatak (HZ) je najvažniji dio sadržaja heurističke nastave.

Potrebno je, kako ističe Karolj (Король, 2013) da heuristički zadaci imaju sljedeće odlike:

1. „zapaljivost“ koja utiče na nivo interesovanja i želje učenika da obavlja heuristički zadatak;
2. otvorenost sadržaja koja omogućuje učeniku da samostalno radi na stvaranju intelektualnog obrazovnog produkta;
3. predmetna „dubina“ koja pokreće unutrašnji dijalog učenika na zadatu temu;
4. stepen integracije sa drugim temama i predmetima, tj. „obrazovna širina“ zadatka;
5. usklađenost oblika i dubine sadržaja;
6. kreativnost zadatka koja određuje misaonu „zaokupiranost“, učenika u dijalogu sa samim sobom;
7. da je zadatak od ličnog značaja za učenika.

U strukturi heurističkog zadatka se sadrže tri ključna tipa pitanja – „šta?“, „kako?“, „zašto?“. Tip pitanja „šta?“

određuje predmet kao i elemente koji imaju za učenika ličnosni značaj.

Pomoću pitanja „kako?“ mogu se otkriti veze i putevi. Treći, stvaralačko-refleksivni nivo zadatka određuje postavljanje samom sebi pitanja od ličnog značaja „zašto?“.

Dijaloška struktura i ličnosno-značajna komponenta heurističkog zadatka su neophodan i dovoljan uslov za dobijanje stvaralačkog, a ne reproduktivnog odgovora učenika.

Uporedo sa unutardijaloškom, najbitnijom, komponentom heurističkog zadatka, izdvajamo još i spoljašnju dijalošku komponentu usmjerenu na razvoj sposobnosti učenika da postavlja pitanja, dokazuje i negira tvrdnje, da osmišljava fragmente razgovora i sl.

U takvim spoljno-dijaloškim zadacima dolazi do određene sinteze unutrašnjeg i spoljašnjeg dijaloga, što čini neophodan uslov za razvoj učenikovih stvaralačkih sposobnosti.

Postoji različita tipologija heurističkih zadataka: empatijski, induktivni, deduktivni, tipa dokaži-opovrgni i dr.

HEURISTIČKA REFLEKSIJA

Potrebno je prvo, ukratko odgovoriti, šta je heuristička refleksija. To je misaono-aktivni ili proces osjećajnog proživljavanja i shvatanja svoje djelatnosti. Refleksija pomaže učenicima da analiziraju i definišu dobijene rezultate, i koriguju svoj obrazovni pravac kojim su u heurističkoj aktivnosti krenuli. Sadržaj refleksije je u tome da se sjetite, otkriju osnovne saznajne probleme i puteve njihovog rješavanja. Da sumiraju rezultate svoje heurističke aktivnosti. Ona (refleksija) omogućuje da učenik otkrije i svoju unikatnost, individualnost, postaju sami sebi vidljivim.

Koristeći rezultate refleksije moguće je ne samo da učenik osmisli buduću djelatnost, nego i izgradi svoju individualnu putanju daljeg heurističkog rada i ličnog razvoja. Refleksija je povezana sa drugim važnim djelovanjem – određivanjem cilja. Postavljanje ciljeva svog obrazovanja traži od učenika projekovanje (predviđanje) naredne refleksije – shvatanje načina dostizanja postavljenih ciljeva. Refleksija u ovom slučaju predstavlja ne samo rezultat nego i početnu kariku za novu obrazovnu djelatnost i postavljanje novih ciljeva.

Na završnoj etapi heurističke aktivnosti učenika stvara se generalizovani obrazovni proizvod. Stvaralačko-refleksivna faza najefikasnije takve vrste aktivnosti kao što su dokazivanja i opovrgavanja tvrdnje nastavnika, upoređivanje heurističkih zadataka ili dijaloga oponenta i dr. Primjenom ovog principa se u obrazovnoj praksi formira sposobnost učenika da odvaja znanja od neznanja, da sagledava različite tačke gledišta na jedan te isti objekat, da se uči tolerantnosti trpeljivosti. Rješavanje problema nije metoda svostvena samo matematici ili fizici, već metoda svojstvena za ljudsko mišljenje uopšte (Suzić, 2003). Metodika osposobljavanja učenika za samorefleksiju je problem koji zaslužuje posebnu analizu i raspravu.

STRATEGIJA UVOĐENJA HEURISTIČKE NASTAVE

Mora se ipak podvući da u masovnoj školi, zbog reproduktivnog karaktera obrazovanja, primjena

heurističkog dijaloga ima epizodni karakter, na nivou inovativnih modela i heurističkih metoda. Za masovnu primjenu heurističke nastave potrebno je stvoriti odgovarajuće uslove. Potrebno je nastavnike u toku studija pripremati i za primjenu nove nastavne paradigme informatičko-razvijajuće nastave, a time i za heurističku nastavu koja čini jezgro pomenute nastavne koncepcije.

Heuristička nastava traži i primjenu heurističkog udžbenika a poželjno je da bude sačinjen u elektronskom vidu kako bi i sami učenici dopunjavali ga i stvarali svoj sopstveni udžbenik. Elemente heurističkog udžbenika treba da sadrže postojeći udžbenici namjenjeni za tradicionalnu reproduktivnu nastavu. U pojedinim zemljama se u primjeni heurističke nastave i izradi heurističkih papirnih i elektronskih udžbenika dosta daleko otišlo. Postoje i posebni centri za diseminaciju ovih inovacija. Zbog toga inovacije ne smiju da se izmišljaju i uvode na brzinu po svaku cijenu, jer u nastavnom procesu to može da izaziva suprotne efekte (Omerović, 2016).

Potrebno je u okviru strategije razvojnih promjena u školama utvrditi i strategiju primjene heurističke nastave i heurističkih izvora učenja. Najvažnije je utvrđivanje strategije usavršavanje nastavnika za primjenu ove i drugih modela informatičko-razvijajuće nastave.

LITERATURA

- Bratanić, M. (1990). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
- Vilotijević, M. (1993). *Organizacija i rukovođenje školom*. Beograd: IDP, Naučna knjiga.
- Vilotijević, M. i Vilotijević, N. (2008). *Heuristička nastava*. Vranje: Učiteljski fakultet.
- Король, А. Д., (2013). Эвристическое обучение как средство индивидуализации образования. Метод эвристического диалога в обучении, Народная асвета.
- Musić, H. (2009). *Mikroorganizacija nastave*. Tuzla: Off-set.
- Osmić, I. i Tomić, R. (2008). *Didaktika*. Tuzla: Selimpeks.
- Omerović, M. (2016). *Metodika nastavnog rada-pedagoška moć odlučivanja*. Tuzla: Off-set.
- Slatina, M. (1998). *Nastavni metod*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Suzić, N. (2003). *Vaspitni rad u odjeljskoj zajednici*. Banja Luka: TTCentar.

INFORMACIJE O AUTORIMA

Muhamed Omerović

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet
e-mail: muhamed.omerovic@untz.ba

Mirsada Zukorlić

Univerzitet u Beogradu, Učiteljski fakultet,
Nastavno odeljenje u Novom Pazaru
e-mail: mirsadzukorlic@hotmail.com